

STELE FUNERARE INEDITE DE LA SACIDAVA

Sacidava este situată în Dobrogea, pe malul drept al Dunării, pe dealul Muzait aflat între satele Dunăreni și Rasova (pe teritoriul agricol al satului Dunăreni)¹.

Localizarea Sacidavei la Muzait a fost stabilită pe baza datelor oferite de o piatră funerară² descoperită pe locul cetății și de un stîlp miliar³ descoperit la Rasova. Coroborarea acestor informații epigrafice cu cele literare și arheologice a confirmat și a clarificat problema identificării Sacidavei la Muzait⁴.

În timpul săpăturilor sistematice (începute în 1969 și continuînd pînă în prezent) s-au descoperit și inscripții, atît pe ceramică cît și pe piatră⁵. În timpul campaniei de săpături din vara anului 1976, au fost scoase la lumină nouă stele funerare, întregi și fragmentare, cu inscripții în limba

¹ C. Scorpan, *Sacidava*, în *Pontica*, 6, 1973, p. 267. Idem, *Actes du IX-e Congrès d'études sur les frontières romaine*, 1972, București, 1974, p. 109.

² N. Gostar, *Studii Clasice*, 5, 1963, p. 299–313 (= Noi monumente epigrafice din Scythia Minor, Constanța, 1974, p. 88–91). Cu corective reluată de A. Aricescu, *SCIV*, 24, 1, 1973, p. 111; *Dacia*, NS, 14, 1970, p. 298. Și totuși primul care a emis ipoteza localizării Sacidavei la Muzait a fost N. Gostar (cf. *op. cit.*, p. 309 și nota 5 unde varianta *qui mlit(auit) Sac(idauae)*).

³ A. Rădulescu, în *Revista Muzeelor*, 4, 1969, p. 349.

⁴ A. Aricescu, *Dacia*, NS, 14, 1970, p. 298–301. Confuziile persistă însă în unele lucrări care se bazează pe informații vechi și nesigure (luate din J. Weiss, *Die Dobrud-scha im Altertum*, p. 43, 44, din P. Polonic, *Natura*, 21, 1935, 7, 19) despre două (!) castre dreptunghiulare la Dunăreni (Mirleanu), sau două castre suprapuse, cărora li se dau chiar și dimensiuni exacte (sic!) la Muzait, care s-ar afla la sudul Dunăreni. (vezi de ex. Em. Popescu, *Inscripțiile din sec. IV-XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 196). Vezi nota 1. În realitate, cetatea Sacidava, azi la Muzait, deal ce se află la 9 km nord de satul Dunăreni, acoperă aproximativ 2 ha. în perioada romană tîrzie, cu faze ce încep în secolul II e.n., dar fără ca dimensiunile să poată fi încă precizate.

⁵ Inscripții pe ceramică (cf. C. Scorpan, *Pontica*, 6, 1973, p. 318, fig. 38/4 și *Pontica*, 8, 1975, p. 274, 298, pl. III, 8). Un fragment de inscripție funerară a fost descoperit în timpul săpăturilor din 1974 și publicat apoi de M. Munteanu, *Pontica*, 8, 1975, p. 395.

latină și un fragment de stelă fără inscripție, toate formind obiectul prezentului studiu. Inscripțiile au fost descoperite printre ruinele zidului de incintă de pe latura de sud, în apropierea turnurilor A, B și C. Atât condițiile descoperirii, cât și observațiile stratigrafice și tehnica de construcție a turnurilor dovedesc că stelele funerare fuseseră aduse din necropola cetății și reutilizate la reconstrucția turnurilor, în epoca refacerii generale a cetății de la începutul sec. IV, în perioada Diocletian-Constantin I.

Monumentele se află în Muzeul de arheologie Constanța.

NR. 1. INV. NR. 21404. Fig. 1 și 2.

Stelă funerară din calcar gălbui, constituită din două bucăți, care se unesc perfect; este spartă pe o margine, iar partea inferioară lipsește⁶.

Dimensiuni: înălțimea = 2 m; lățimea = 0,84 m; grosimea = 0,30 m.

Monumentul funerar prezintă două cîmpuri:

a) Cîmpul superior, (înălțimea = 0,72 m), ornamentat este constituit dintr-un fronton în arc (semicircular), cu trei profilaturi în relief ce se sprijină pe două capituluri de tip corintic (cu frunze de acant). În această nișă se află o coroană cu frunze dese și cu o *taenia* legată la partea inferioară. În interiorul coroanei se află o rozetă cu trei petale. La cele două colțuri ale stelei funerare – acrotere cu frunze de lotus. În vârful stelei se mai păstrează puternicele gheare ale unui leu.

b) Cîmpul inscripției, lat de 0,32 m, este înconjurat de o cornișă cu frumoase profilaturi și de o bordură plată, cu vrej de viță cu ciorchini de struguri și frunze, în relief.

Scrișul este îngrijit, cu litere elegante, cu haste drepte, simetrice și cu *apices*. Înălțimea literelor variază totuși între 5,2 și 6 cm (rîndul 1 = 6 cm; rîndul 4 = 5,5 cm; rîndul 9 = 6 cm).

O singură ligatură, în rîndul 7 (M + E + N).

D(is) M(anibus)
C(ai)o Veturi
o Vero
mil(iti) leg(ionis)
V Mac(edonicae)
uix(it) ann(is)
XIX men(sibus) VIII
di(ebus) XXIII
mil(itauit) an[n(o)]
C(aius) Vet[u]
riu[s] fi
lio....

Reiese deci că monumentul funerar pe care l-am prezentat mai sus i-a fost ridicat lui *Caius Veturius Verus*, soldat al Legiunii a V-a Macedonica, care a trăit 19 ani, 8 luni și 24 de zile. Piatra a fost pusă de tatăl său – *Caius Veturius*.

⁶ Descoperită în dărămăturile turnului A, a incintei sudice a Sacidavei.

Avînd doar 19 ani, C. Veturius Verus servea în armată (Legio V Macedonica) abia de un an (sau doi) de zile⁷. La moartea sa, tatăl său l-a înmormîntat la Sacidava, fără îndoială aşezarea familiei sale şi locul său de naştere. Inscripţia documentează pentru prima dată la Sacidava o familie de Veturii. Gentiliul italic vechi Veturius se mai întîlneşte pe limes-ul dobrogean la Capidava şi împrejurimi⁸.

Deosebit de interesantă şi, poate, surprinzătoare este atestarea Legiunii a V-a Macedonica într-un punct atât de sudic al limes-ului scitic. În concordanţă cu datele cunoscute pînă acum, se susţine că limita între teritoriile Legiunii V Macedonica şi Legiunii XI Claudia era la Capidava⁹.

Raritatea inscripţiilor monumentale ale Legiunii V Macedonica în sudul limesului scythic şi al Dobrogei, ne obligă să acordăm o mare atenţie stelei lui C. Veturius Verus de la Sacidava şi să nu o privim ca pe un fapt banal.

Delimitarea teritoriilor legiunilor XI-a Claudia şi a V-a Macedonica a pornit de la răspîndirea teritorială a inscripţiilor monumentale lapidare. a tegulelor şi cărămizilor cu stampilele legiunilor. Există totuşi o neconcordanţă şi anume că inscripţii şi stampile ale legiunii a V-a Macedonica au fost descoperite şi la Tomis, Histria, Callatis şi acum la Sacidava ; iar ale Legiunii XI Claudia la Rîmnicu şi Libida¹⁰.

În ceea ce priveşte Legiunea V-a Macedonica, ne referim numai la inscripţii puse de *militari activi*, decedaţi în timpul serviciului la locul respectiv. (Această modalitate de interpretare a inscripţiilor militarilor activi este general folosită de cercetători¹¹).

Tipologia, dimensiunile şi eleganţa stelei, faptul că C. Veturius Verus moare în armată şi e înmormîntat de tatăl său, pledează pentru sfera de influenţă a Legiunii a V-a Macedonica pînă la Sacidava.

Stela noastră sugerează prelungirea sectorului de limes apărut de Legiunea V-a Macedonica cu aproximativ 40 km. (între Capidava şi Sacidava). Este şi mai uşor de presupus că, pentru o perioadă cel puţin, o *vexillatio* a Legiunii V Macedonica se stabilise la Sacidava.

⁷ Vîrsta de 19 ani ne-a determinat să restituim rîndul 9 din inscripţie : *mil(itauit) an[n(o) l]*. Cu toate că încorporarea se făcea la 17 ani, conform regulilor militare (ce nu erau totdeauna respectate), spaţiul pînă la marginea pietrei nu putea conţine decît două litere : *nl* întrucît şi în rîndul 6 *annis* este abreviat *ann*. Mai puţin plauzibilă întregirea : *mil(itauit) an[(nis)ll]*.

⁸ Gr. Florescu, *Capidava*, p. 73, 95, 99, 106. Gh. Poenaru-Bordea, *Studii Clasice*, 5, 1963, p. 289–297, nr. 4 (= *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanţa, 1964, nr. 4, p. 105).

⁹ Emilia Doruţiu-Boilă, *Teritoriul militar al legiunii a V-a Macedonica la Dunărea de Jos*, în SCIV, 23, 1, 1972, p. 45–62.

¹⁰ Legiunea XI-a Claudia : Libida (DID, II, 1968, p. 293) şi Rîmnicu (V. Pârvan, *Histria* IV, nr. 44). Legiunea V-a Macedonica : CIL, III, 7534, 7550, 7560. D. Tudor, *Materiale*, 2, 1956, nr. 49 (Tomis). La Callatis o cărămidă cu stampilă (inedită).

¹¹ A. Mócsy, *Acta Arch.*, Budapest, 3, 1–4, 1953, p. 179–198. H. von Petrikovits, *Limes Studien*, Basel, 1959, p. 88–94. G. Forni, *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, IV, 34, 1959, p. 1086. Em. Doruţiu-Boilă, *op. cit.*, p. 49 şi 50, nota 38. Al Suceveanu, *RRH*, 13, 2, 1974, p. 231.

În prezent, sintem tentați a propune ipoteza că autoritatea *Legiunii a V-a Macedonica* se exercita mult mai spre sud, poate chiar pînă spre *Durostorum*, cu atît mai mult cu cît *Legiunea XI-a Claudia* avea de supravegheat un atît de mare sector al limes-ului danubian, în amonte¹².

Abia după plecarea *Legiunii a V-a Macedonica* din Dobrogea, activitatea *Legiunii a XI-a Claudia* s-a extins spre nord.

Dacă pe baza inscripțiilor militarilor activi s-a putut presupune existența unor unități militare (și din *Legiunea a V-a Macedonica*) pe litoral, cu atît mai plauzibilă este extinderea spre sud a ariei de autoritate a *Legiunii a V-a Macedonica*, înglobînd și *Sacidava*.

Elemente paleografice și onomastice, atestarea unui militar activ al *Legiunii a V-a Macedonica*, care a servit în armată cam un an de zile, permit datarea monumentului în prima jumătate a secolului II e.n., cel mai tîrziu la mijlocul acestui secol, știut fiind că *legiunea părăsește limes-ul scythic la 167 e.n.*

Oricum, menționarea *Legiunii a V-a Macedonica* pe o inscripție de la *Sacidava* este un fapt cu totul nou și plin de semnificații, atît în ceea ce privește istoria și relațiile de pe *Limes-ul scythic* în prima jumătate a secolului II e.n., dar și pentru cronologia începuturilor cetății romane de la *Sacidava*, confirmînd încă o dată rezultatele stratigrafice și arheologice obținute în săpăturile noastre¹³.

Avînd în vedere datele cronologice pe care le conține textul în discuție, putem afirma că *Veturii* (vechi italici) s-au stabilit la *Sacidava* încă de la începuturile castrului (secolul II), chiar mai devreme de cei de la *Capidava*. Aceste fapte sînt demne de a fi remarcate și în ceea ce privește problema romanizării în aceste regiuni (rolul armatei dar și ponderea unor familii italice). La o influență vestică-italică ne conduce și tipologia monumentului funerar.

*

Dimensiunile mari, organizarea sa structurală și combinarea simbolurilor funerare care o ornamează, ne permit să încadrăm stela în marea categorie a stelelor funerare de influență și gust roman¹⁴, sau mai exact spus (în conformitate cu o recentă clasificare tipologică) în grupa stelelor danubiene, clasa A, grupa III (stele pseudo-arhitectonice)¹⁵.

¹² Este un fapt evident, dacă privim harta, că *Legiunea XI-a Claudia* avea de apărat un foarte mare segment de limes, care suporta cele mai dese și mai puternice invazii și atacuri barbare. În același timp, un tot atît de mare limes cădea în sarcina *Legiunii I-a Italica*, de la *Novae*.

¹³ Cel mai vechi nivel de locuire la *Sacidava* aparține secolului II e.n. (un edificiu cu ziduri de piatră și mortar); se adaugă o cărămidă cu stampila *ICIL = cohors I Cilicum* (cf. C. Scorman, în *Actes IX-e Congrès Limes*, p. 113, pl. 27) și o inscripție funerară a unui veteran dintr-o cohortă de gali (A. Aricescu, *Pontica*, 7, 1974, p. 261) și înșirîșit, inscripțiile recent descoperite și prezentate în acest articol.

¹⁴ G. Bordenache, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 254.

¹⁵ M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, NS, 17, 1973, p. 219, 224, 228.

Această grupă, cu frontor semicircular, este puțin răspândită la Dunărea de Jos; se cunosc doar două (sau trei) exemplare¹⁶. În schimb, arcul sprijinit pe pilaștri este bine reprezentat în Noricum și Pannonia¹⁷.

Analogii relative se pot stabili și cu unele stele din Dacia Inferior, avînd nișă arcată și o coroană mare, sau arc sprijinit pe pilaștrii-altare¹⁸. Originea nișei semicirculare a fost căutată în Asia Mică elenistică, de unde a ajuns în Italia de nord, apoi în provinciile danubiene¹⁹.

Stela de la Sacidava, chiar dacă nu ne oferă un tip complet nou, reprezintă totuși o variantă inedită. S-ar părea că este prima atestare sigură din grupa III în Scythia Minor, ca și pe linia *limes-ului* danubian inferior²⁰.

Combinăția simbolică a stelei noastre este deosebit de interesantă.

Coroana, apare frecvent pe monumentele funerare. Coroana de mari dimensiuni, ca motiv ornamental-simbolic principal, apare mult mai rar²¹. Inițial, coroana era un semn distinctiv pentru militari, devenind apoi un motiv mult răspândit²². În cazul nostru, stela a fost ridicată pentru un legionar.

Leul. În vârful stelei de la Sacidava, a lui C. Veturius Verus, între cele două acrotere cu palmete, era realizat un leu (din care au rămas numai labelle).

Leii sînt reprezentați pe stelele funerare, de obicei ocupînd capetele laterale ale frontonului, despărțiți de un con de pin²³. Însă un singur leu, în vârful stelei funerare între acrotere, este pentru prima dată atestat la Dunărea de Jos²⁴.

Palmetele stilizate sînt la origine grecești dar răspîndite mult în epoca romană. Rozeta, este unul dintre cele mai răspîndite motive, cu analogii

¹⁶ M. Alexandrescu Vianu, *op. cit.*, p. 219 (numai două exemplare), p. 224 – catalog (trei exemplare ?), iar la pag. 230 – harta, apar patru exemplare, de data aceasta fără Tomis (?).

¹⁷ *Ibidem*, p. 220.

¹⁸ Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore*, București, 1942, p. 26, fig. 12, p. 28 – fig. 14, p. 30 – fig. 16, p. 31 – fig. 17.

¹⁹ A. Schoeber, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Sonderschr. des Oesterr. Archäol. Institut., 10, 1923, p. 193, fig. 202; D. Dimitrov, *Izvestiia-Institut*, 13, 1939, p. 88, fig. 109; Gr. Florescu, *Ephemeris Dacoromana*, 4, 1930, p. 139; *Idem*, *I mon. fun. Dacia Inferiore*, p. 59.

²⁰ M. Alexandrescu-Vianu, *harta*, p. 230.

²¹ Gr. Florescu, *ED* 4, 1930, p. 85, fig. 11, p. 89, fig. 16; *I monumenti*, p. 26, fig. 12. *IGB*, II, 690 et 693. Gr. Florescu, *Capidava*, București, 1958, p. 79, no. 3.

²² Gr. Florescu, *ED* 4, 1930, p. 141.

²³ Gr. Florescu, *ED* 4, 1930, p. 84, fig. 10; *I monumenti*, p. 19. I. Glodariu, *AMN*, 4, 1967, p. 473–474. O. Floca, W. Wolski, *BMI*, 3, 1973, p. 5 – fig. 1, p. 7 – fig. 5, p. 9 – fig. 13, p. 33 – fig. 117. Z. Covacef, *Pontica*, 7, 1974, p. 298–299.

²⁴ Leul, ca simbol funerar, ne este bine cunoscut (mai ales în Dacia). (C. Daicovicu, *Dacia*, 1, 1924, p. 257; B. Lunn, *Latomus*, 22, 2, 1963, p. 253; Fr. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1966, p. 159). Nu apare pe cele grecești sau de modă greacă. (*IGB*; *passim*. N. Firatli – L. Robert, *Les stèles funéraires de Byzance greco-romain*, Paris, 1964, *passim*). Interpret ca demon al morții, simbol al sacrificiului ritual sau apărător al mormintelor. (Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 157; I. I. Russu, *AISC*, 3, 1936–40, p. 186, 188; J. M. C. Toynbee, *Animals in Roman Life and Art*, London, 1973, p. 60–69).

extrem de numeroase. *Vrejul de viță de vie*, cu struguri și frunze, este un motiv obișnuit pe chenarele stelelor romane²⁵.

Partea superioară a bordurilor laterale, este săpată schematic dar oferă clar imaginea unor pilaștrii, care susțin capitellurile corintice și arcu frontonului. Această configurație, la care se adaugă leul, ne amintește tipul de *aedicula* funerară²⁶.

NR. 2. INV. NR. 21405. Fig. 3.

Stelă funerară, din calcar, ruptă în partea superioară (lipsește o parte a frontonului și acrotera stîngă). De asemenea lipsește și jumătatea inferioară²⁷.

Dimensiuni actuale : înălțimea = 1,23 m ; lățimea = 0,82 m ; grosimea = 0,28 m.

Monumentul în ansamblu e lucrat cu măiestrie, în trei registre.

a) La partea superioară, un fronton triunghiular în care se mai păstrează parte din decorul în relief (jumătate din coroană, cu o rozetă în mijloc și alte două rozete laterale – cu cîte trei petale). Acroterele sînt și ele frumos ornamentate, cu floarea și frunzele de lotus.

Marginile laterale sînt ornamentate cu *vrejul de viță* (ciorchinii alterînd cu frunzele).

b) Cel de al doilea registru (0,32 × 0,54 m), reprezintă banchetul funerar (*coena funebris*). Pe *kliné* sînt așezate două personaje, un bărbat în mîină cu o coroană și o femeie cu o cupă în mîina dreaptă.

Dedesubt, în centru, se află *mensa tripes*, cu fructe. Deoparte și de alta, se află doi copii (sau sclavi).

c) Registrul al treilea conține textul funerar, în limba latină, din care se mai păstrează șapte rînduri, iar din cel de al șaptelea se pot distinge numai cinci litere. Dimensiunile literelor : rîndul 1 = 6–6,4 cm ; rîndul 2–6 = 4,3–4,5 cm.

Scriere foarte îngrijită.

În primul rînd, înainte și după D, cîte o *hedera distinguens*. De remarcat, de asemenea, punctele care separă unele prescurtări, dar și cuvinte întregi.

D(is) M(anibus)
Vlpiæ Res
pectæ con
iugi b(ene) m(erenti)
an(nis) XXXV
M(arcus) Corienius
Colon[us...]

²⁵ G. Bordenache, *loc. cit.*

²⁶ A. Schoeber, *op. cit.*, p. 196. Gr. Florescu, ED, 139. *Idem*, *I monumenti*, p. 56–57.

²⁷ Descoperită lângă turnul A, colțul de sud-est.

Deci, *Marcus Corienius Colonus* a ridicat piatra funerară pentru soția sa *Ulpia Respecta*, decedată la 35 de ani.

Datele paleografice și onomastice, ca și ornamentarea, permit o datare timpurie a monumentului funerar, chiar în prima jumătate a secolului II e.n.

În ceea ce privește numele *Ulpia*, el este foarte răspândit și nu merită să insistăm. *Respecta* este mai puțin răspândit. O *Catilia Respecta* a apărut la Tomis²⁸, o *Respecta* la Ravena²⁹, iar un *C. Valerius Respectus* la Noviodunum³⁰. Dar o *Ulpia Respecta* însă, nu ne este cunoscută în Dobrogea pînă acum.

În ceea ce privește cel de al doilea personaj, avem de a face cu *tria nomina*.

Nomen-ul *Corienius* nu ne este cunoscut deocamdată. El este de origine italică, dacă ne gândim la *Corienus Primigenius*, întilnit o singură dată, la Roma³¹ (și nu *Corienius*!). Oricum, este prima atestare a numelui *Corienius* în sud-estul Europei.

Colon(us), din rîndul 7 al inscripției, poate duce la unele false supoziții²³; dar *Colonus* este un cognomen bine determinat³³, fiin întilnit, foarte rar însă, și în Dobrogea³⁴.

Cognomenul derivă în mod cert de la o veche ocupație, dar nimic nu indică vreo legătură cu Dobrogea; cu atît mai puțin cu cît antroponimul este italic.

În Dobrogea, cognomenul *Colonus* apare numai de două ori: *M. Stabius Colonus* din Luca, atestat la Tropaeum și *M. Corienius Colonus* — atestat acum la Sacidava, de asemenea venit din Italia.

Inscripția prezentată mai sus aduce deci o serie de noutăți în onomastica romană din Scythia Minor, adăugînd în același timp noi dovezi pentru fenomenul romanizării pe *limes* printr-o populație italică și pentru confirmarea secolului al II-lea la Sacidava³⁵.

²⁸ CIL, III, 6156.

²⁹ CIL, III, 14576.

³⁰ O. Tafrafi, *Arta și arheologia*, 2, nr. 4, p. 33. D. Tudor, SCS — Iași, 4, 1953, nr. 2, p. 472. *Respectus*: CIL, III, 14699, 14214, 14351, 14875 etc.

³¹ CIL, VI, 36747 (21). Dar în E. de Ruggiero, *Dizionario epigrafico di antichità romana*, Roma, 1961, *Corienus/nius*, nu există.

³² Dacă *M. Corienus* era un *colon*, sau dacă *colonus* indica o colonie romană, adică proveniența. Ambele supoziții trebuie excluse, mai ales că problema colonatului în Dobrogea nu este încă rezolvată. (cf. M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1971, p. 425, 426, 498—499. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*).

³³ Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, în *Comentationes Humanarum Litterarum*, Helsinki, 36, 1—4, 1965, p. 321 (*Colonus, Colona, Colonianus, Colonicus, Colonilla*).

³⁴ O singură dată în Dobrogea, într-o inscripție de la mijlocul secolului II, descoperită la Adamclisi (Tropaeum Traiani), (*M. Stabius Colonus*, din Luca, *tribunus militum* Leg. XI Cl. cf. CIL, III, 14241¹; RE, XII, sp. 1702).

³⁵ Din acest punct de vedere, puncte comune cu inscripția lui *C. Veturius Verus*, de la nr. 1.

*

Din punct de vedere tipologic, stela lui M. Corienius se încadrează în grupa IV, clasa A, a stelelor danubiene romane. Această grupă este bine reprezentată în Moesia Inferior, Moesia Superior, Pannonia³⁶.

Analogii pentru stela de la Sacidava, găsim la Capidava, Tomis, Histria³⁷.

Scena banchetului funerar, una dintre cele mai populare motive ale artei antice, de veche tradiție orientală, se bucură de o bogată literatură de specialitate³⁸. Epoca romană se caracterizează prin schematizarea temei, fapt reflectat și de monumentul de la Sacidava (față de eleganța literelor și a celorlalte elemente decorative, scena banchetului este realizată prea schematic).

Coroana în mîna dreaptă a defunctului este un element prea bine cunoscut³⁹. De remarcat însă că pe *kliné* sînt reprezentate două personaje, fapt ce nu surprinde, dar care trebuie interpretat în lumina tendinței din epoca romană timpurie, de a stabili o perfectă corespondență între personajele menționate în inscripție și cele reprezentate în patul mortuar⁴⁰.

Credem deci că stela a fost realizată atît pentru Ulpia Respecta cît și pentru M. Corienius Colonus.

NR. 3. INV. NR. 21406. Fig. 4, 5 și 6.

Stelă funerară, din calcar, constituită din două bucăți⁴¹, care nu se întregesc însă, întrucît lipsește partea din mijloc a monumentului funerar — ce avea cel puțin trei rînduri de litere.

Dimensiuni: Jumătatea superioară, înălțimea = 1,52 m; lățimea = 0,89 m. Jumătatea inferioară, înălțimea = 1,10 m; lățimea = 0,90 m; grosimea = 0,29 m. Înălțimea totală probabilă = 3 m.

Are trei registre, înconjurate de un chenar ornamentat cu vrejul de viță cu frunze și ciorchini de struguri, care pornesc dintr-un *Kantharos* realizat pe baza stelei.

a) Registrul superior (înălțimea = 0,50 m) prezintă în basorelief o scenă deosebită: un călăreț (fața martelată), cu hlamida în vînt și cu un lung și gros baston în mîna dreaptă. În loc de un singur cal (cum este reprezentat în mod obișnuit mortul eroizat), pe stela funerară de la Sacidava apar doi cai, realizați simetric. Întreaga scenă este bine executată, fapt evident în special la capetele celor doi cai.

³⁶ M. Alexandrescu-Vianu, p. 219, 224, 228, 231.

³⁷ Gr. Florescu, *Capidava*, 1958, p. 107, nr. 28, p. 109, nr. 30. I Stoian, *Tomitana*, 1962, pl. LXI. G. Bordenache, *op. cit.*, fig. 15 — p. 268.

³⁸ G. Bordenache, *op. cit.*, p. 254—255, cu bibliografie.

³⁹ G. Bordenache, *op. cit.*, p. 261, fig. 6. IGB, *passim*; N. Firatli — L. Robert, *passim*.

⁴⁰ G. Bordenache, p. 267. Firatli-Robert, p. 19. IGB, III, 1536; IV, 2315 (două persoane pe *kliné*).

⁴¹ Descoperită în dărîmăturile turnului B.

Subliniem că acest relief are un caracter inedit, necunoscut încă în Scythia Minor, reprezentînd un ofițer în armata romană, un „*exercitator equitum*” (fig. 6).

b) În registrul al doilea, vedem o mare coroană, în centru, și patru rozete – cu cîte patru petale, la colțuri – toate executate cu talent.

c) Cel de al treilea registru conține textul funerar, în limba latină. Scrisul este îngrijit, literele avînd hastele drepte, cu *apices*, respectîndu-se o relativă simetrie. Înălțimea literelor: rîndul 1 = 9 cm; rîndul 2 = 7 cm; rîndurile 4 și 5 = 5,3–5,5 cm; rîndul 6 = 5,5 cm; rîndul 7 = 5,6 cm.

Ligaturi, în rîndul 3 (A + V), în rîndul 4 (N + I), în rîndul 5 (N + T și I + M), în rîndul 6 (N + A și V + M).

Trebuie remarcat că, datorită defecțiunilor pietrei de calcar, lapidul a fost obligat să despartă unele cuvinte (*pietissimo, cum*), să aplice ligaturi, să scrie unele litere pe marginea chenarului (G în rîndul 4 și O în rîndul 5) și să comprime unele litere (I în interiorul lui C, în cuvîntul *Marcia*, rîndul 4).

D(is) M(anibus)
 . . . . . ius
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 . . . XX Aurel(ia)
 Marcia coniug(i)
 pietissimo
 una cum fili(i)s
 suis b(ene) m(erenti) p(osuerunt)

În rîndul 2, e greu de întregit numele defunctului. Sufixul *ius* permite mai multe întregiri posibile; mai plauzibile sînt însă (*Ulp*)*ius*, (*Ael*)*ius*, (*Iul*)*ius*, decît (*Valer*)*ius*, (*Aurel*)*ius* sau (*Vetur*)*ius*, gentilicii cunoscute la Sacidava.

Din păcate, locul unde era gravat numele unității militare și funcția celui dispărut, a fost distrus odată cu spargerea stelei în două bucăți (pentru mai ușoara încăstrare în paramentul turnului B, pe la începutul secolului IV e.n.).

Totuși, basorelieful din registrul superior aduce lămuriri importante, care suplinesc oarecum pierderea rîndurilor din mijlocul stelei.

Defunctul era un ofițer al armatei romane, activ sau poate veteran. În cîmpul basoreliefului (fig. 6) cei doi cai cu piciorul anterior stîng ridicat, într-o mișcare sincronizată, și mai ales bastonul lung cu măciulie la capătul superior, din mîna cavalerului, indică cu precizie funcția defunctului. Este vorba despre un *centurion*, *instructor de cavalerie și maestru de echitație în armata romană* („*exercitator equitum*”). Astfel de repre-

zentări sînt extrem de rare, și numai în occident. Un „*exercitator equitum singularius*” se afla în Dacia, menționat într-o inscripție (dar fără relief)⁴².

Aurelia Marcia este mai rar întîlnit⁴³. După grafie, stela s-ar putea data în secolul II e.n. sau la începutul secolului III e.n.

*

Tipul acesta de stelă este foarte rar (constituie grupa XII a stelelor danubiene anarhitectonice, clasa B).

Descoperirile sînt rare: la Tropaeum Traiani, Civitas Ausdecensium, Capidava, Pliska, Novae, Rașca (*municipium Dardanorum*) și în Pannonia⁴⁴. Stela de la Sacidava are asemănări mai ales cu stela lui Daizus Comozoi de la Tropaeum, care prezintă în cîmpul superior un cavaler (este însă Cavalerul Trac) și în cel de al doilea cîmp, o mare coroană⁴⁵.

În ceea ce privește basorelieful, stela de la Sacidava este deocamdată un *unicum*.

NR. 4. INV. NR. 21407. Fig. 7.

Stelă de calcar poros, cochilifer, de proastă calitate, din care se păstrează jumătatea inferioară, cu colțul stîng rupt. Suprafața puternic degradată⁴⁶.

Dimesiuni: înălțimea = 1,18 m; lățimea = 0,66 m; grosimea = 0,24 m.

Cîmpul inscripției (înălțimea actuală = 0,50 m) este încadrat într-un chenar simplu, cu profilaturi.

Cîmpul inferior, prezintă urmele unui decor constituit dintr-un vas, din care pornesc vrejuri de viță de vie.

....ui]xi(t) an(nis)...V

?) Titius Ma(r)

cianus

coniugi

(b)ene mer

ent(i) fecit.

Este deci vorba despre *Titius Marcianus* care a ridicat această piatră soției sale.

⁴² Am cercetat această problemă la sugestia prof. D. Tudor. La Ulpia Traiana, M. Calventius Viator, *exercitator equitum singularium* în *Leg. III Flavia felix* (112–117 e.n.), cf. CIL, III, 7904 = ILS, 2417; L. W. Jones, *The Cults of Dacia*, in Univ. of California, Publications in Classical Philology, 9, 8, 1929, p. 245; AISC, 5, 1944–48, p. 247.

⁴³ CIL, III, 14852 (Dalmatia).

⁴⁴ M. Alexandrescu-Vianu, p. 220, 226, 228.

⁴⁵ Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 196, nr. 18, Gh. Murnu, BCMI, 6, 1913, p. 105, fig. 12.

⁴⁶ În ruinele turnului C.

Onomastica nu ridică probleme speciale. Titius ca și Marcianus se mai întâlnesc în Dobrogea și în Peninsula Balcanică ⁴⁷.

Inscripția se datează în secolele II-III e.n.

NR. 5. INV. 21408. Fig. 8 și 9.

Stelă funerară, întreagă, de calcar poros, cochilifer ⁴⁸.

Dimensiuni : înălțimea = 2,32 m ; lățimea în partea superioară = 0,68 m ; lățimea la bază = 0,77 m ; grosimea = 0,24 m.

La partea superioară vârful frontonului este spart, ca și cele două acrotere laterale.

Stela este împărțită în trei registre :

a) registrul superior, triunghiular, cu înălțimea de 0,17 m are în centru un disc în relief, puțin bombat, neted și neornamentat.

b) registrul mijlociu, dreptunghiular, înalt de 0,39 m și lat de 0,50 m, este decorat cu un inel în relief (reprezentînd coroana) și cu patru rozete la colțuri, simetrice două câte două pe diagonală (două avînd patru petale strînse – boboci de floare și două reprezentînd flori cu câte patru petale desfăcute).

c) cîmpul inscripției, înalt de 0,74 m, nu conține decît patru rînduri de litere.

Înălțimea literelor variază între 4,3 cm și 5,2 cm (rîndul 1 = 5 – 5,2 cm ; rîndul 2 = 4,5 cm ; rîndul 3 = 4,3 cm ; rîndul 4 = 4,5 cm).

Scrierea este relativ îngrijită, fără ligaturi, cu apices, observîndu-se totuși o oarecare nesiguranță în executarea literelor ; mai ales curburile sînt lipsite de eleganță. Litera A nu are hasta orizontală.

Sînt folosite punctele, între D și M în rîndul 1, între PIAS și PIQV în rîndul 2 și între An și L în rîndul 4.

În această inscripție există o serie de elemente ciudate, care-i conferă o reală originalitate. Mai întii, remarcăm dimensiunile foarte reduse ale textului, cu toate că cîmpul rezervat inscripției este mare, cu toate că scrierea este îngrijită și egală și cu toate că stela în ansamblu a fost realizată cu măiestrie, după un plan bine gîndit (a se observa sistematizarea cîmpurilor stelei, sau rozetele din registrul al doilea, simetrice numai câte două pe diagonală).

Rîndul al doilea, unde trebuia să se afle numele defunctului, nu ne permite în stadiul documentării noastre actuale, o rezolvare sigură, ci doar ipoteze.

⁴⁷ Titius : Capidava, (CIL, III, 14214, 20 = Gr. Tocilescu, AEM, 19, p. 89), Oescus (CIL, III, 14211²) ; Salonis (CIL, III, 14861¹, 14861²), Marcianus : I. Stoian, Tomitana, București, 1972, p. 44 ; Al. Barnea, Dacia, 19, 1975, p. 257 (Noviodunum) ; Em. Popescu, op. cit., p. 272.

⁴⁸ Descoperită în ruinele turnului A.

Avînd în vedere punctul clar executat în rîndul 1, *Pias* ar putea reprezenta un nume, dar căruia nu-i putem descoperi vreo analogie. Totuși rezonanța sa este tragică sau orientală⁴⁹.

În acest caz :

D(is) M(anibus)

Pias Pi(?) qu(i)

burgarius

(uixit) an(nis) L

Ceea ce s-ar putea traduce : *Zeilor Mani, Pias Pi(?)*, care a fost burgar și a trăit 50 de ani.

Alte variante pentru rîndul al doilea :

1) Pias Pi qu(i et) sau qu(i vocatur).

2) Pias Pi qu(i uixit).

De unde : *Pias Pi care a trăit ca burgar timp de 50 ani*⁵⁰.

3) Piqu (în loc de Picus (ciocănițoare sau grifon), sau Picus-cognomen după mitologie⁵¹.

4) Piaspi (dacă am face abstracție de punct, ca o eroare de lapicid). Iar numele Piaspes, ar avea o rezonanță orientală.

De unde : *Lui Piaspes, care a fost burgar...*⁵².

Cuvîntul *burgarius* este scris foarte clar și el reprezintă deosebita atracție și valoare a acestei stele funerare.

Forma întregă a cuvîntului este pentru prima dată întîlnită în Dobrogea.

Pentru o epocă tîrzie (sfîrșitul secolului III – începutul secolului IV), la Tropaeum Traiani este atestat *lul(ius) Val(ens) ex bur(gariis) vet(eranus)*⁵³. Stela de la Sacidava nu poate fi însă datată atît de tîrziu ; ea aparține epocii romane timpurii, cînd cunoaștem o singură mențiune documentară epigrafică care atestă, în Oltenia, pentru anii 140 e.n., un *n(umerus) burg(ariorum) et veredario(rum)*⁵⁴. Pe baza acestei inscripții din Oltenia, W. Wagner arată că unitățile de burgari erau unități de cavalerie compuse din băștinași și romani, ce aveau inițial rolul de curieri,

⁴⁹ *παπιας* : nume orient (N. Firatli – L. Robert, *Les stèles funéraires de Byzance fréco-romaine*, Paris, 1964, p. 181. I. Stoian, *Tomitana*, 1962, p. 292–293. *πιεζεις* nume trac, (G. Mihailov, IGB, I, Sofia, 1970, no. 289, p. 239 ; IGB, II, p. 232 ; IGB, III, p. 283). *πειπης* : nume orient (IGB, I, no. 115, p. 155). *πια* ; *πια* : (IGB, I, no. 66, p. 128).

⁵⁰ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, 1914, p. 452 : PI = pius, p. 459 ; QV = qui vocatur, qui uixit.

⁵¹ Inregistrat la I. Kajanto, op. cit., p. 216. Vergilius, *Aeneida*, 7, 189 ; Ovidius, *Metamorphoses*, 14, 130.

⁵² Sugestia prof. N. Gostar.

⁵³ N. Gostar, *Vestigia*, 17, München, 1973, p. 485–486. Em. Popescu, op. cit., nr. 172, p. 186.

⁵⁴ RE, II, 643, 50 (= Dessau, 8909, 9180).

⁵⁵ W. Wagner, *Die Dislokation der Römischen Auxiliarformationen in der provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Galienus*, Berlin, 1938, p. 204.

apoi și rol militar⁵⁵. În epoca târzie, se pare că burgarii jucau rolul unei armate de rezervă (poate din indigeni, libești, coloni) cu rol de poliție pe graniță⁵⁶.

Faptul că indigenii făceau parte din asemenea unități, explică poate conformația specială a rîndului al doilea din inscripția noastră de la Sacidava și rezonanța neromană a numelor ascunse acolo.

Rîndul al doilea semnifică oare și o slabă cunoaștere a limbii latine, a prescurtărilor și a formulelor ce se obișnuiau în astfel de ocazii ?

Stela funerară de mai sus, atestă pentru prima dată pe limes-ul scythic, la Sacidava, o unitate de *burgarii*, în secolele II-III e.n.

Inscripția funerară a lui *lul(ius) Val(ens) ex bur(garius) vet(eranus)*, descoperită la Tropaeum Traiani, deci în imediata apropiere a Sacidavei, a fost ridicată în vremea tetrarhiei. Putem presupune că veteranul în cauză a murit, bineînțeles, după un număr oarecare de ani de la eliberarea din armată. Pentru a stabili epoca în care funcționa *lul(ius) Val(ens)* ca burgar pe Limes-ul scythic trebuie să ne întoarcem cu 30-40 de ani, ajungînd deci în prima jumătate sau pe la mijlocul secolului III e.n., epocă de cînd datează și stela de la Sacidava atestînd un burgarius. Putem prea bine bănuși că *lul(ius) Val(ens)* fusese burgar într-un detașament la Sacidava (loc unde este atestată o unitate de burgari), retrăgîndu-se apoi la Tropaeum Traiani. În orice caz, cele două inscripții sînt strîns legate și se completează nu numai prin conținutul lor atestînd singurii burgari din Moesia Inferior dar și prin apropierea geografică și funcțională a Sacidavei de Tropaeum (ultima era și ea parte integrantă a Limes-ului dunărean)⁵⁷.

*

În ansamblu, stela face parte din clasa A a stelelor danubiene, grupa IV, dar cu detalii care conturează o variantă inedită în această grupă.

Cele trei cîmpuri ale stelei sînt înconjurate de o cornișă simplă, dar frumos executată, iar raportul cîmpurilor este echilibrat (dimensiunile cresc progresiv).

În centrul frontonului se află un disc, simplu. Frontoane cu disc simplu se întîlnesc frecvent, dar mai cu seamă la monumente funerare grecești sau de modă greacă⁵⁸. Chiar pe stelele grecești acest motiv apare uneori ca o coroană schematizată, cu *taenia*⁵⁹.

⁵⁶ RE, III, 1899, 1066-1067. R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920, p. 64, 67.

⁵⁷ CIL, III, 13734 ; DID, II, p. 384 (inscripția de la Tropaeum Traiani : „ad confirmandam limitis“). St. Cl., 5, 1963, p. 294 (Aelius Castus, *duumvir* la Tropaeum „înmormîntat la Sacidava).

⁵⁸ G. Mihailov, IGB, I, no. 22, 109, 175, 335 sept. Gh. Poenaru-Bordea, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, 1964, p. 100, no. 2, fig. 2. Firatli-Robert, *op. cit.*, 115, 214, pl. LXXIII, 5.

⁵⁹ IGB, IV, 2265 ; A. Rădulescu, *Noi monumente*, p. 158, fig. 11.

Inedită este și execuția rozetelor, două câte două. În ceea ce privește coroana ca element principal, nu repetăm cele spuse mai sus.

Și totuși, odată ce în câmpul al doilea este redată coroana și două tipuri de rozetă, cu greu ne putem închipui că discul simplu din fronton ar reprezenta o coroană sau o rozetă schematizată. Fără să vrem, gândul ne poartă spre stele ce au în fronton discul simplu (solar) combinat cu semiluna⁶⁰.

O origine simbolistică greco-orientală ar putea fi susținută și de asocierea discului simplu cu coroana mare, dar simplă (ca un inel) și cu rozetele; modul lor de reprezentare este firesc pe stelele greco-orientale. La acestea se adaugă antroponimul de rezonanță orientală-asiatică și funcția de burgarius — ce presupune un indigen, un sclav etc.

Față de eleganța stelei și grafiei, e greu de crezut într-o greșeală sau ignoranță a lapicidului.

Epitaful mic și bizar pe o stelă prea mare ar însemna oare o piatră conturată și părăsită, apoi mai târziu refolosită și scrisă?

Deci și această stelă este un întreg, un organism unitar.

NR. 6. INV. NR. 21409. Fig. 10 și 11.

Stelă funerară întreagă, de calcar poros, ușor spartă în partea inferioară⁶¹.

Dimensiuni: înălțimea = 2,36 m; lățimea = 0,82 m; grosimea = 0,26 m.

Lucrată în patru registre.

a) Registrul superior, este reprezentat de un fronton triunghiular (înalt de 0,33 m) ce are în relief capul meduzei. Cele două acrotere sînt ornamentate cu frunzele de lotus.

b) Registrul al doilea prezintă în relief o coroană groasă, cu *taenia* legată la partea inferioară, formînd bucle în câmpul ornamental. Decorul este încadrat de un arc de boltă. În spațiile laterale, sînt din nou săpate frunze de lotus. De fapt, stela aceasta are două frontoane suprapuse.

c) Câmpul inscripției este mărginit de două coloane, cu baze schematic conturate dar cu capiteluri corintice cu frunze de acant, lucrate ceva mai îngrijit.

Coloanele sprijină bolta și frontonul superior.

d) Ultimul registru, baza inscripției, este și el ornamentat, cu un vas din care pleacă vrejurile de viță, ale căror frunze și ciorchini acoperă întregul spațiu rămas.

Textul funerar, în limba latină, este format din unsprezece rînduri, realizate în mod ordonat și relativ simetric, în afară de ultimul rînd, cu litere mai mici și mai prost executate, din lipsă de spațiu.

⁶⁰ IGB, IV, 2294.

⁶¹ Descoperită în ruinele tumului B.

Dimensiunile literelor : rîndul 1 = 4,5 cm ; rîndul 2-8 = 5 - 5,5 cm (uneori 6 cm, de exemplu S din rîndul 3 sau T din rîndul 8) ; rîndul 9 = 4,5 - 5 cm ; rîndul 10 = 4 - 5 cm ; rîndul 11 = 3 - 4 cm.

Ligaturi : E + T în rîndul 3 ; M + E în rîndul 4 ; D + I + E în rîndul 5 ; A + E + L în rîndul 5 ; N + A în rîndul 6 ; V + X, E + T, V + A + L, V + A + E în rîndul 7 ; N + V, E + T în rîndul 8 ; E + T, T + I, A + L în rîndul 9 ; T + R în rîndul 10 ; V + E, V + N + T în rîndul 11.

Scrierea destul de îngrijită, cu haste mari și drepte, uneori cu apices.

În rîndurile 3 și 8, l e comprimat, mic, în deschiderea lui V. În rîndul 5, ultimul A e mai mic și fără hasta transversală. În rîndul 6, O e comprimat în spațiul lui C. În rîndul 10, ultimul l e mult mai mic. În rîndul 11, O e comprimat în litera M.

D(is) M(anibus)
Val(erius) Septi
mius uet(eranus) uix(it)
ann(is) LXIII me(n)s(ibus)
VI d(iebus) XVI. Aelia
Domna <a>con
iux et Valeri(i) Vale sau V<a>e
rianus et Vita
lis et Martialis
patr(i) dignissi
mo posuerunt

Observați *Domna* în loc de *Domna*. În rîndul 7-8, mai plauzibil ar fi *Valerianus*, cognomen foarte frecvent, decît *V<a>erianus* (care ar fi scris și greșit, cu *ae* și se întilnește și foarte rar)⁶². *Mes* este o prescurtare folosită pentru *menses* sau *mensibus*⁶³. *Coniux* apare frecvent în loc de *coniunx*, așa încît nici nu-l socotim o greșeală sau o abreviere⁶⁴.

În rîndul 7 se află *Valeri(i)*, deci un plural, ceea ce se poate explica prin dorința de a concentra textul și a nu mai repeta gentiliciul la fiecare dintre fiii enumerați mai jos.

Stela funerară a fost ridicată pentru veteranul *Valerius Septimius*, care a trăit 63 de ani, de către soția *Aelia Domna* împreună cu fiii *Valerius Valerianus*, (*Valerius*) *Vitalis* și (*Valerius*) *Martialis*. Întilnim la *Sacidava* încă o familie de *Valerii*, ce se adaugă celor deja cunoscuți aici. (*M. Valerius*, veteran al unei cohorte de gali⁶⁵ ; *Valeria Aurelia*⁶⁶, *Valerius Onesima* și *Valeria Marcellina*⁶⁷) ca și în restul *Scythiei Minor*⁶⁸.

⁶² I. Kajanto, *op. cit.*, p. 157.

⁶³ J. E. Sandys, *Latin Epigraphy*, Groningen, 1969, p. 303.

⁶⁴ Tot la *Sacidava* „*Valeria Marcellina coniux*“ (N. Gostar, *op. cit.*, p. 305).

⁶⁵ A. Aricescu, *Pontica*, 7, 1974, p. 261.

⁶⁶ M. Munteanu, *Pontica*, 8, 1975, p. 395.

⁶⁷ N. Gostar, *loc. cit.*

⁶⁸ *Carsium* : *Valeria* (Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 295). Gr. Florescu, *Capidava*, 1958, p. 80, 101, 106, 111. Em. Popescu, *loc. cit.*, p. 189, 270.

În legătură cu *Aelia*, cunoaştem chiar la Sacidava un *Aelius Castus*⁶⁹. Cunoscuţi sînt şi *Domna (Aurelia Domna)*⁷⁰, *Vitalius*⁷¹ şi *Martialis*. Mult mai rar este *Verianus*, întîlnit o singură dată în Dobrogea⁷².

Din păcate, inscripţia nu ne lămureşte asupra unui element esenţial şi anume unitatea militară în care a luptat *Valerius Septimius*. Putem însă bănui Legiunea XI *Claudia* sau un corp auxiliar — pentru această epocă ceva mai tîrzie.

Aelia Domna (cognomenul *Domna*) ar putea oferi indiciul că monumentul datează dintr-o epocă post *Iulia Domna*, ipoteză ce s-ar confirma şi prin celelalte date onomastice (ca de exemplu *Septimius*) şi mai ales paleografice, care cer o datare în plin secolul al III-lea e.n.

Piatra de mormînt a lui *Valerius Septimius*, face parte din grupa IV-a a stelelor danubiene, clasa A. O serie de elemente, conferă însă o deosebită originalitate acestei stele, ce reprezintă în fapt o variantă nouă pentru *Moesia Inferior*.

Din nou o mare coroană, cu *taenia*, reprezintă simbolul principal. În frontonul superior-triunghiular, apare capul meduzei, motiv întîlnit deseori pe monumentele funerare⁷³. În registrul de la baza stelei a fost realizat un vas din care pornesc două vrejuri de viţă de vie.

Ceea ce trebuie remarcat este faptul că stela dispune de două frontoane suprapuse (un fronton triunghiular şi un fronton semicircular). Cîmpul inscripţiei este mărginit de doi pilaştrii, cu baze şi capiteluri corintice, ce susţin nişa arcată. Întreaga conformaţie a stelei aminteşte imediat monumentele funerare arhitectonice, tradiţia şi influenţa *aedicula*-ei fiind evidentă. Acest fenomen este des întîlnit şi în alte provincii, reflectînd moda epocii romane⁷⁴.

NR. 7. INV. NR. 21410. Fig. 12.

Jumătatea inferioară a unei stele funerare, din calcar.

Dimensiuni actuale : înălţimea = 1,45 m ; lăţimea = 0,86 m ; grosimea = 0,28 m. Se mai păstrează parte din textul funerar şi cîmpul inferior⁷⁵.

⁶⁹ St. Cl., 5, p. 294.

⁷⁰ Em. Popescu, *op. cit.*, p. 56–57.

⁷¹ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 79, 101, 103.

⁷² *Vindius Verianus* (CIL, III, 14447 ; Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 206–207. *Din istoria Dobrogei*, 2, 1968, p. 193–194).

⁷³ Gr. Florescu, ED, p. 140. V. Barbu, *Noi monumente*, p. 47, fig. 5, IGB, IV, 1955, 1926. L'origine occidentale, cf. Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 145 ; *Idem, I monumenti*, p. 64–66.

⁷⁴ Gr. Florescu, ED, p. 139 ; *I monumenti*, p. 54, 56. (v. et p. 38, fig. 26).

⁷⁵ În ruinele turnului B.

Marginile laterale sînt ornamentate, în relief, cu vrejuri de viță, ce pornesc dintr-un kantharos schițat la baza pietrei. Chenarul inscripției este simplu, fără profilaturi.

Din text, au mai rămas șapte rînduri, din care primul este puternic deteriorat. Am descoperit și un colț de sus al inscripției, care întregeste perfect primele două rînduri.

Dimensiunile literelor : rînd 2 - 3 = 6,5 - 7 cm ; rîndul 4 = 7 cm ; rîndul 5 = 6 cm ; rîndul 6 = 8 cm ; rîndul 7 = 2,5 cm. De remarcat ligaturile : A + V în rîndul 1, N + I în rîndul 2, E + T în rîndul 3, E + T, A + V în rîndul 4, R + I și T + E în rîndul 5, N + T și V + A + L în rîndul 6.

. . . . .
 DIVA Claudia co
 niux et (M(arcus) Seuiuru(s) sic pro Seueru(s)
 et Saluius et Seuera
 et Claudia patri
 bene merit(e)o po
 suerunt fecit ual(e)
 (l)ector sit tibi ter(r)a leuitts.

Se mai poate observa, în rîndul 1, O comprimat în C ; în rîndul 2 un V de mici dimensiuni ; în rîndul 3, R se întretaie cu hasta lui A ; de remarcat de asemenea că litera L are hasta transversală, oblică, în rîndul 1, 3 și 4 (*Claudia, Saluius, Claudia*). Același procedeu pentru F în rîndul 6 (*fecit*). Este curios cuvîntul *Seviru* (s) (rîndul 2) în loc de *Severus*. Oarecum neobișnuită este și înșirarea tuturor formulelor finale la un loc (*bene merito posuerunt, fecit, vale lector, sit tibi terra levis*).

În ceea ce privește *Diva Claudia*, e greu de crezut într-o asemenea posibilitate, cu toate că pe piatră *Diva* e săpat foarte clar. Ar constitui desigur o surpriză *Diva* pentru un om de rînd. Mai degrabă ...*diva* aparține rîndului anterior (terminația altui cuvînt).

În inscripție întîlnim nume destul de răspîndite, ca *Claudia, Seuerus* și *Seuera, Saluius*⁷⁶.

După caracterele peleo-logice și după onomastică, inscripția se poate data în secolul al III-lea e.n.

NR. 8. INV. NR. 21411. Fig. 13 și 14/1,2.

Fragmentul inferior al unei stele funerare, din calcar.

Dimensiuni : înălțimea = 1,15 m ; lățimea = 0,80 m ; grosimea = 0,29 m⁷⁷.

În partea inferioară, un kantharos din care pornesc vrejuri de viță, cu struguri și frunze, ce împodobesc părțile laterale și cîmpul inferior. Execuție deosebit de rudimentară.

⁷⁶ *Saluius*, ceva mai rar, totuși un exemplu la Adamclisi. (CIL, III, 14437²).

⁷⁷ Descoperită în ruinele turnului A.

Cîmpul inscripției, într-un chenar simplu, cu o înălțime actuală de 0,62 m; mai păstrează doar ultimele trei rînduri din textul funerar. Literele sînt stîngaci și asimetric executate, dar fără ligaturi, și uneori cu apices.

Ulp(ius) nati bene
merite posue
runt.

Dimensiunile literelor: rîndul 1 și 2 = 4,5 – 5 cm; rîndul 3 = 4 cm. Pluralul *nati* după *Ulp(ius)*, dovedește că în rîndurile anterioare (azi lipsă) se afla o înșirare de antroponime. *Ulp(ius)* este un nume destul de răspîdit⁷⁸.

Desigur că e scris *merite* în loc de *meritae*⁷⁹, ceea ce indică că piatra de mormînt a fost pusă de fiii, pentru mama lor.

Inscripția poate fi datată în secolul III e.n.

NR. 9. INV. NR. 21412. Fig. 14/3.

Fragment de la partea superioară a unei stele funerare, din calcar poros, de culoare gălbuie.

Se mai poate vedea frontonul stelei, triunghiular ascuțit, avînd un chenar cu trei profilaturi. În interiorul frontonului se află o rozetă înscrisă într-un cerc. În colțul stelei a fost realizată o rozetă cu șase petale înscrise într-un cerc. Deasupra rozetei se află trei semicercuri, bine profilate.

Din punct de vedere tipologic, stela se încadrează în clasa AB – a stelelor pseudoarhitectonice, în una din grupele VI, VIII sau IX (lipsește amănuntele pentru a putea preciza în care din aceste trei grupe de stele danubiene).

Toate stelele funerare de la Sacidava prezentate mai sus, prin trăsăturile lor principale (stele de mari dimensiuni, din piatră de calcar, cu mai multe registre dintre care cel al inscripției este preponderent, mărginite de o cornișă plată decorată cu vrejul de viță de vie, prezentînd în cîmpurile cu reliefuri simboluri caracteristice, sau elemente arhitecturale (unele imitînd *aedicula*), sînt creații ale modei și influenței romane, produse și răspîndite în provinciile danubiene, avînd origini occidentale și circulație îndelungată de-a lungul Dunării.

⁷⁸ A. Rădulescu, *Noi monumente din Scythia Minor*, 1964, p. 165 (Tomi), Al. Barnea, *op. cit.*, p. 257 (Noviodunum), Capidava, nr. 22, 28, 40.

⁷⁹ S. Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, 1961, p. 48–49.

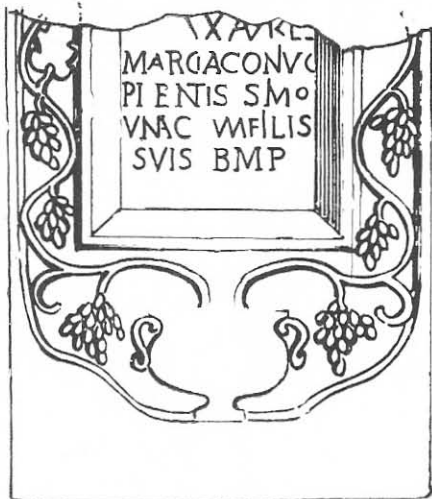
Fig. 1. Stela funerară nr. 1.

Fig. 2. Desen și detaliu al stelei nr. 1.

Fig. 3. Stela funerară nr. 2.

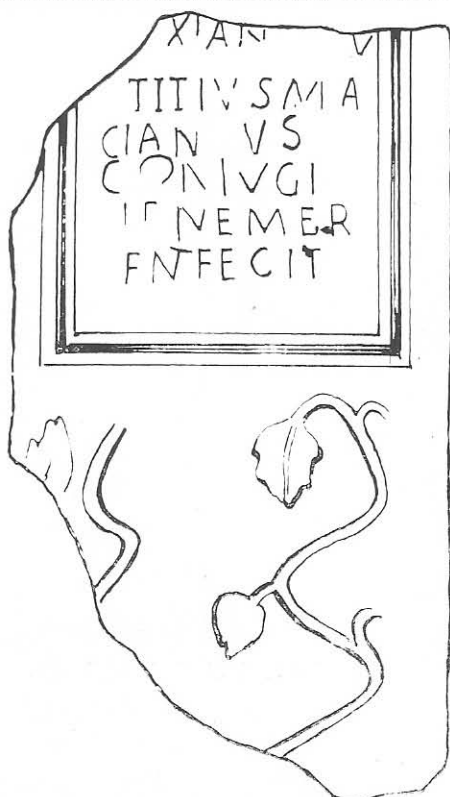
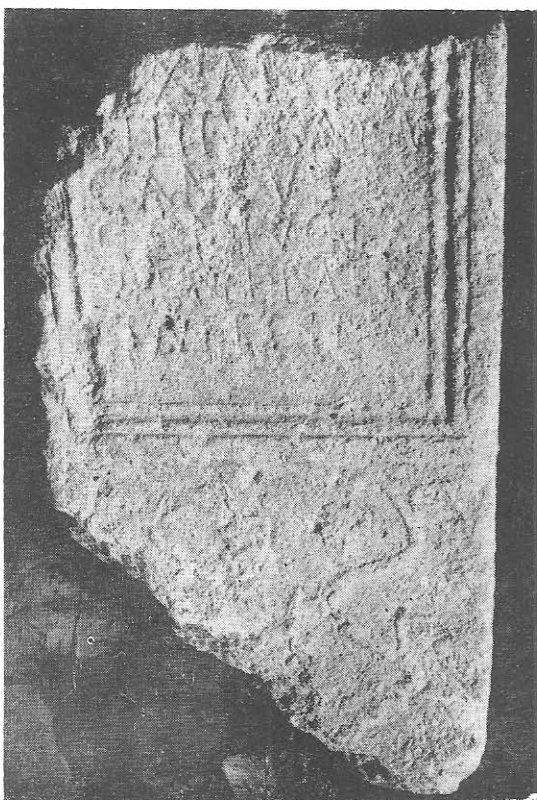
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 20 30 40 50 CM

Fig. 4. Stela funerară nr. 3.

Fig. 5. Desen al stelei nr. 3.

Fig. 6. Detalii ale stelei nr. 3.

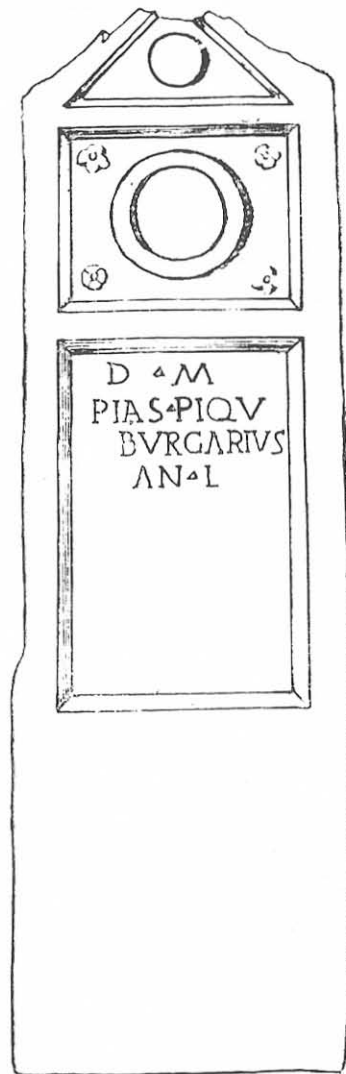

0 10 20 30 40 50 CM

Fig. 7. Stela funerară nr. 4.

Fig. 8. Stela funerară nr. 5.

0 10 20 30 40 50 CM

Fig. 9. Desen și detaliu al stelei nr. 5.

Fig. 10. Stela funerară nr. 6.

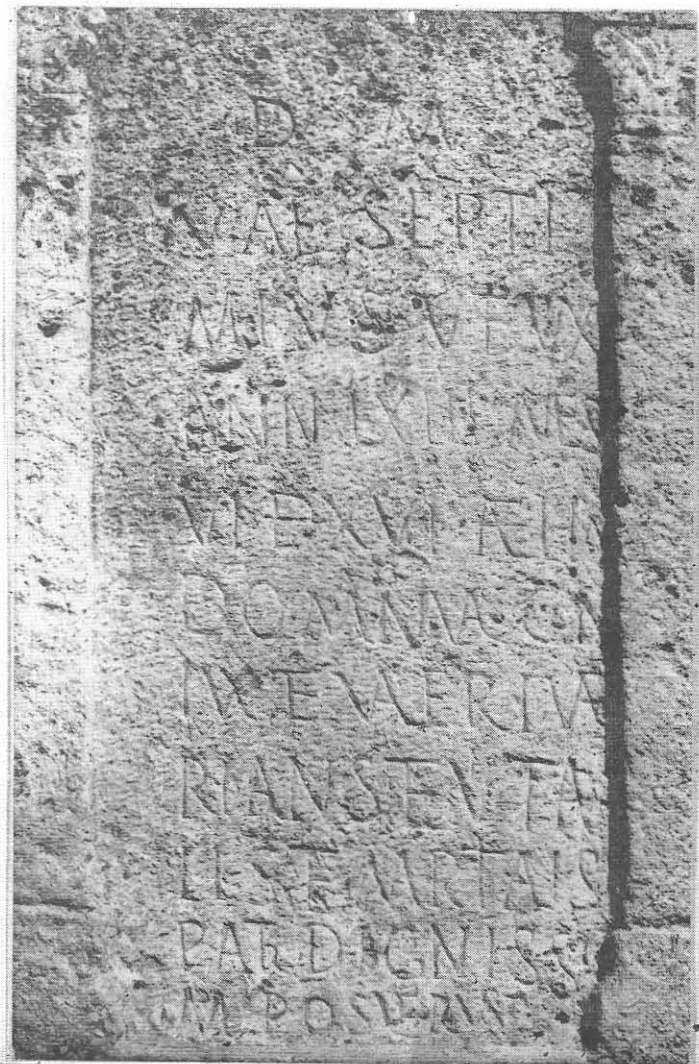
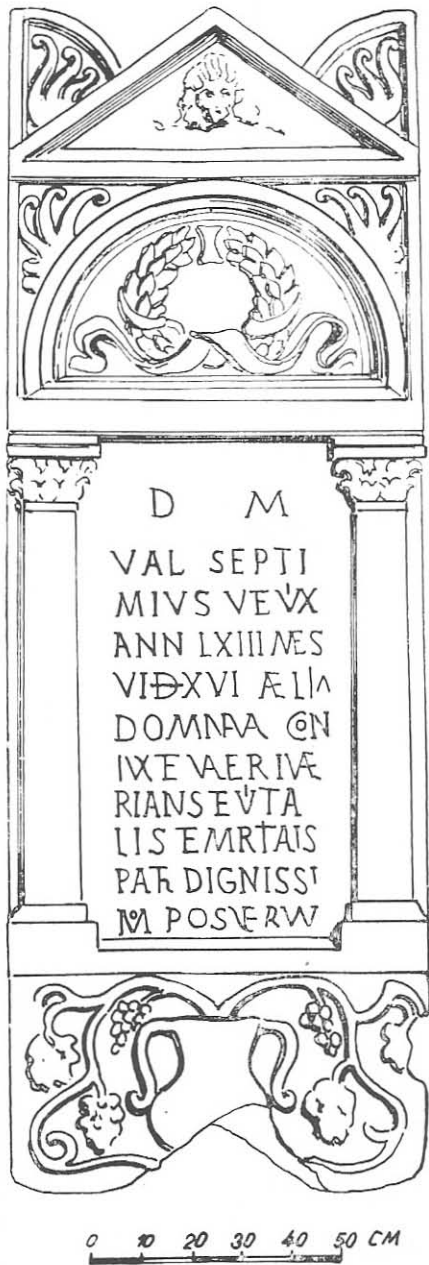

Fig. 11. Desen și detaliu al stelei nr. 6.

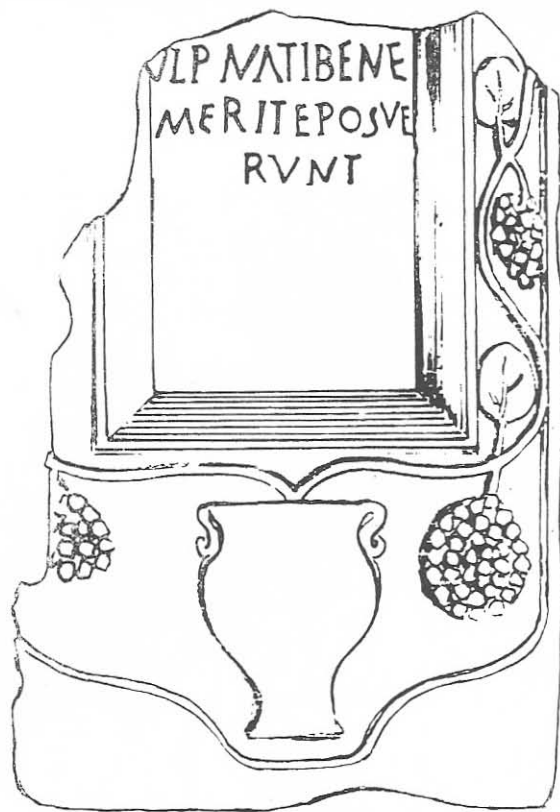

DIVULCIVLIA @
 NVXETVI SEVRV
 ESAMVSESEVERA
 ECLNDIAPATRI
 BENEMER EOPO
 SVERVNTRECI TA
 ECTORSITTIBITERA VI S

Fig. 12. Stela funerară nr. 7.

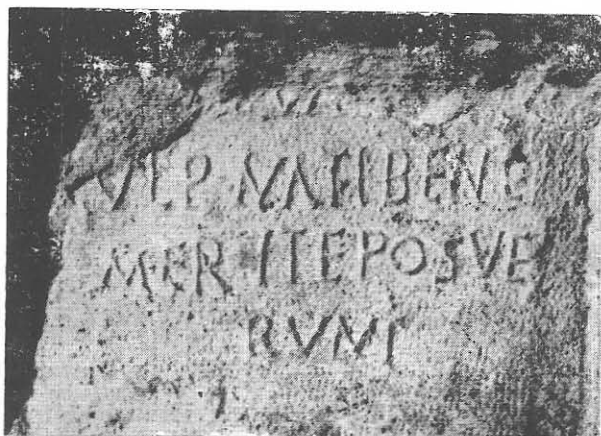

Fig. 13. Stela funerară nr. 8.

0 10 20 30 40 50 CM

1

2

3

Fig. 14. 1) Desenul stelei nr. 8; 2) Detaliu al stelei nr. 8; 3) Fragment al stelei nr. 9.

La Sacidava sînt reprezentate trei grupe de stele danubiene romane (III, IV și XII) ale căror analogii (atît din punct de vedere structural-arhitectonic cît și din punct de vedere simbolistic-ornamental) se află în Moesia Inferior, Moesia Superior, Dacia, Pannonia și Noricum.

Unitatea stilistică de-a lungul Dunării dobrogene este dovedită și de asemănarea tipurilor de stele descoperite la Capidava, Tropaeum Traiani, Troesmis (grupele II și XI – deci tot danubiene) și Sacidava.

Pe de altă parte, grupa IV este clar apropiată de grupa VIII (răspîndită în Scythia, Moesia Superior și Pannonia), iar grupa III de grupa VII (răspîndită în Moesia Inferior și Moesia Superior). Grupa XII ar putea fi asemănată cu grupa IX, întîlnită și ea pe Dunăre.

Această sumară analiză întărește și ea concluzia puternicei răspîndiri a stelelor danubiene romane.

De asemenea, pătrunderea și răspîndirea majorității motivelor ornamentale, simbolice, trebuie căutată de-a lungul Dunării.

Patru monumente din cele prezentate mai sus aparțin unor militari: stela lui C. Veturius Verus din Legiunea V-a Macedonica; stela nr. 3, a unui „exercitator equitum”; stela lui Valerius Septimius – veteran; stela lui Pias – *burgarius*. Aceste monumente sînt asemănătoare și prin tipologie.

Descoperirile recente de la Sacidava reflectă și strînsele legături dintre cetatea noastră și cetatea de la Adamclisi (Tropaeum Traiani). Astfel, singurii burgari atestați în Dobrogea sînt cei de la Sacidava și Tropaeum; stela nr. 3 din grupa XII a fost realizată, probabil, în centrul de la Tropaeum; Aelius Castus, retras și înmormîntat la Sacidava, fusese *duumviral* la Tropaeum. Este întărită deci ideea legăturii directe și apartenenței cetății Tropaeum Traiani la Limes-ul scythic (cel mai apropiat castru fiind Sacidava), sugerată și de cunoscuta inscripție de la poarta de est.

Observațiile de mai sus ne amintesc de o mai veche opinie despre un stil militar al stelelor romane danubiene⁸⁰.

Semnificația esențială a concluziilor noastre se referă la procesul romanizării pe limes-ul dobrogean, proces în care armata a jucat un rol primordial, și la influența romanizatoare hotărîtoare a limes-ului asupra întregii provincii a Moesiei Inferior, în toate domeniile vieții materiale și spirituale-artistice.

Monumentele epigrafice descoperite în 1976 la Sacidava aduc substanțiale contribuții la cunoașterea unor probleme ale cetății și limes-ului, dar și ale Dobrogei romane.

Antroponime noi sau puțin cunoscute, menționarea unor unități militare, tipuri și variante inedite de stele funerare, simbologie funerară, probleme paleografice întîlnite pentru prima dată, iată doar cîteva din temele pe care le propune acest articol. Se evidențiază desigur din contextul general stela funerară a lui C. Veturius Verus, soldat în Legiu-

⁸⁰ Gr. Florescu, ED, p. 137.

nea V-a Macedonica, cea ridicată de *M. Corienius Colonus*, stela ridicată de *Aurelia Marcia* cu basorelieful inedit al unui „exercitator equitum”, cele ale lui *Valerius Septimius* și *Claudiei (Diva ?)*. Deosebit de importantă este stela funerară ce atestă un *burgarius*, cu probleme paleografice și antroponimice încă de nerezolvat, reprezentind în ansamblu un monument unic.

Dacă adăugăm acestor 9 noi monumente epigrafice, pe cele încă 13 deja publicate⁸¹, obținem un total de 22 de monumente epigrafice de la Sacidava și împrejurimile sale, număr impresionant pentru o cetate care abia a început să-și facă simțită prezența.

RÉSUMÉ

LES STÈLES FUNÉRAIRES INEDITES DE SACIDAVA

La version française paraîtra dans *Epigraphica*, București, 1977, p. 203.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1 Stèle funéraire no. 1.
 Fig. 2 Dessin et détail de la stèle no. 1.
 Fig. 3 Stèle funéraire no. 2.
 Fig. 4 Stèle no. 3.
 Fig. 5 Dessin de la stèle no. 3.
 Fig. 6 Détails de la stèle no. 3.
 Fig. 7 Stèle no. 4.
 Fig. 8 Stèle no. 5.
 Fig. 9 Dessin et détail de la stèle no. 5.
 Fig. 10 Stèle no. 6.
 Fig. 11 Dessin et détail de la stèle no. 6.
 Fig. 12 Stèle no. 7.
 Fig. 13 Stèle no. 8.
 Fig. 14 1) Dessin de la stèle no. 8. 2) Détail de la stèle no. 8. 3) Fragment de la stèle no. 9.

⁸¹ Altar votiv de *Aelius Castus* — *duumvir* (St. Cl., 5, p. 294); *milliarii* (CIL, III, 12512, 13755; Rev. Muz., 4, 1969, p. 349); stelele funerare ale lui *Valerius Onesima* și *Proclinus* (St. Cl., p. 305–309); *M. Valerius* și *C. Claudius Tautianus* (Pontica, 7, 1974, p. 261–264), *Valeria Aurelia* (Pontica, 8, 1975, p. 395); cărămidă cu stampilă — *cohors I Cilicum* (Actes du IX Congrès Limes); toartă de amforă cu stampilă (Pontica, 6, 1973, p. 318); amforă cu inscripție (Pontica, 8, 1975, p. 274).